

زیست‌شناسی تولید مثل، طول بلوغ جنسی و هم‌آوری کیلکای آنچوی

(Clupeonella engrauliformis Svetovidov 1941)

در سواحل ایرانی دریای خزر

علی اصغر جانباز*^(۱)؛ حسن فضلی^(۲)؛ رضاپور غلام^(۳)؛ محمد علی افرایی بندپی^(۴)؛حسن نصرالله‌زاده ساروی^(۵) و شهرام عبدالملکی^(۶)

aliasgharjanbaz@yahoo.com

۱، ۲، ۳، ۴ و ۵- پژوهشکده اکولوژی دریای خزر، ساری صندوق پستی: ۹۶۱

۶- پژوهشکده آبی‌پروری آبهای داخلی، بندر انزلی صندوق پستی: ۶۶

تاریخ دریافت: آبان ۱۳۹۰ تاریخ پذیرش: بهمن ۱۳۹۰

چکیده

این تحقیق به منظور مدیریت بر صید و بهره‌برداری پایدار از ذخایر ماهی کیلکای آنچوی با هدف تعیین دوره تولید مثل، زمان اوج تخم‌ریزی و طول بلوغ جنسی در سواحل جنوبی دریای خزر در سال ۱۳۸۵ انجام شد. نمونه‌های مورد نیاز توسط شناورهای صیادی مخصوص مجهز به تور قیفی و نور زیر آبی تهیه گردید. میانگین ($\pm$ انحراف معیار) طول چنگالی و وزن کل بترتیب $118 \pm 5/9$ میلی‌متر و $11 \pm 1/7$ گرم و میانگین سن $4/6 \pm 1/2$ سال محاسبه شد. میانگین ($\pm$ انحراف معیار) هم‌آوری مطلق 12625 ± 5533 عدد تخمک محاسبه شد. طول در سن بلوغ (L_{m50}) بیانگر آن است که بیش از ۵۰ درصد نمونه‌ها در اندازه‌های بالاتر از $92/50$ میلی‌متر به سن بلوغ می‌رسند. بررسی مشخصات ظاهری اندام‌های جنسی و شاخص گنادی نشان می‌دهد که علاوه بر تخم‌ریزی اصلی این گونه در فصل پاییز، دوره تخم‌ریزی این گونه در طول سال بسط و گسترش یافته است، بطوریکه فراوانی ماهیان آماده یا در حال تخم‌ریزی که در مراحل IV و V رسیدگی جنسی بودند بویژه در فصول بهار و زمستان به بیش از ۴۰ درصد افزایش یافته است. براساس نتایج این تحقیق دامنه طولی و سنی کیلکای آنچوی نسبت به سالهای گذشته محدودتر شده، فراوانی ماهیان مسن افزایش و بالعکس فراوانی ماهیان جوان (کمتر از ۲ سال) که ذخایر تجاری این ماهیان را در سالهای آتی تشکیل می‌دهند کاهش یافته است. این مسئله ممکن است بدلیل فشار صیادی و ورود شانه‌دار مهاجم به دریای خزر و بدنبال آن کشیده شدن دوره تولید مثل به فصل زمستان باشد. احتمالاً وقوع این پدیده برای آنچوی که در معرض کاهش مولدین جوان قرار دارد موجب شده تا این گونه با توسعه دوره تخم‌ریزی در تمام طول سال، به نحوی با کاهش ذخایر Recruitment (ذخایر ماهیان جوان و جدید اضافه شونده) مقابله نماید.

نکات کلیدی: مدیریت صید، ارزیابی ذخایر، کیلکای آنچوی، دریای خزر

مقدمه

کیلکای آنچوی از ماهیان بومی دریای خزر در میان کیلکا ماهیان می‌باشد. تخم‌ریزی کیلکای آنچوی از ماه می (اردیبهشت) شروع و تا دسامبر (آذر ماه) ادامه دارد این ماهی دارای دو تخم‌ریزی بهاره و پائیزه می‌باشد و تخم‌ریزی توده اصلی جمعیت در فصل پائیز ماههای مهر و آبان صورت می‌گیرد (Sedov & Rchagova, 1984؛ فضلی و همکاران، ۱۳۸۱؛ فضلی و همکاران، ۱۳۸۳). همچنین مطالعاتی توسط محققین خارجی در خزر میانی و جنوبی روی زمان تخم‌ریزی کیلکای آنچوی انجام شد (Sedov & Paritsky, 2001؛ Prikhod'ko, 1975). زیست‌شناسی تولید مثل، دما و شوری مناسب جهت زیست این گونه در سواحل آذربایجان نیز مورد بررسی قرار گرفت (Mamedov, 2006). بیشتر بررسی‌های انجام شده محدود به تعیین زمان و مکان تخم‌ریزی بوده و تاکنون برای تعیین بلوغ جنسی کیلکای آنچوی پژوهش منسجمی انجام نشده است. صید بی‌رویه و استمرار تخریب میدان غذایی کیلکای آنچوی به واسطه هجوم شانه‌دار *Mnemiopsis leidyi* در سالهای اخیر و دیگر شرایط محیطی، منجر به تغییرات شدیدی در ترکیب طولی و فراوانی ماهیان بالغ و آماده برای تخم‌ریزی شد، بطوری که فراوانی ماهیان بزرگتر و مسن‌تر در جمعیت افزایش یافته و برعکس ماهیان جوانتر که ذخایر صید تجاری را در سالهای آتی تشکیل می‌دهند به شدت کاهش یافته است (جانباز و همکاران، ۱۳۸۹) که این نکته اهمیت بررسی کاملتر رسیدگی جنسی این ماهی را مشخص می‌کند. همچنین فعالیت حدود ۸۰ فروند شناور کیلکاگیر در سواحل ایرانی دریای خزر که معیشت و اقتصاد خود را در گرو پایداری ذخایر ماهیان می‌دانند ایجاب می‌کند که جنبه‌های زیستی تولید مثلی و طول بلوغ این ماهی مورد مطالعه قرار گرفته و راهکارهای مدیریتی مناسب به منظور بهره‌برداری بهینه ارائه گردد.

این تحقیق با اهداف تعیین دوره تولید مثلی، زمان اوج رسیدگی جنسی و تخم‌ریزی کیلکای آنچوی، تعیین طول بلوغ جنسی و هم‌آوری کیلکای آنچوی در سواحل ایرانی دریای خزر انجام شد.

مواد و روش کار

برای انجام این مطالعه عملیات نمونه‌برداری با استفاده از شناورهای مخصوص مجهز به تور قیفی و نور زیر آبی انجام شد. در استان مازندران شناورها در بنادر بابلسر و امیرآباد و در استان گیلان در بندر انزلی پهلو می‌گیرند. بطور کلی قطر دهانه تور قیفی بین ۲/۵ تا ۳ متر متغیر است. دو عدد لامپ الکتریکی (مجموعاً ۲ کیلو وات) در دهانه تور نصب شده و ارتفاع تور حداقل ۱/۲۵ برابر قطر دهانه تور می‌باشد (Ben-Yami, 1976). طول دوره نمونه‌برداری از فروردین تا اسفند ماه سال ۱۳۸۵ بود (در ماههای اردیبهشت، خرداد و آبان صید کیلکا ماهیان بعلت تخم‌ریزی تعطیل بوده است). جهت بررسی ترکیب گونه‌ای و خصوصیات زیستی، از صید چند شناور بطور تصادفی (ابتدا، وسط و انتهای صید) نمونه تهیه شد. نمونه‌برداری هر ۲ هفته یکبار در هر بندر (محل تخلیه صید) انجام و در هر بار نمونه‌برداری ۵-۳ کیلوگرم نمونه کیلکا تهیه و به آزمایشگاه منتقل شد. در آزمایشگاه ابتدا گونه‌ها تفکیک و سپس تعداد و وزن ماهیان هر گونه شمارش و اندازه‌گیری شد. برای بررسی سایر خصوصیات زیستی ۲۰۰ عدد از گونه کیلکای آنچوی را جدا نموده و براساس کلاسهای طولی ۵ میلیمتر دسته‌بندی و سپس جنسیت هر یک از نمونه‌ها تعیین گردیدند. تعداد نمونه و وزن هر یک از جنس‌ها در هر کلاس سنی با دقت ۰/۱ گرم اندازه‌گیری شد. برای تعیین مراحل مختلف رسیدگی جنسی از روش شش مرحله‌ای ذیل استفاده شد (King, 1995).

تعیین سن ماهیان با استفاده از اتولیت ساجیتا انجام شد. در هر فصل از هر کلاس طولی از ۱۰ عدد ماهی، جنس نر و ماده اتولیت تهیه شد. اتولیت‌ها را در داخل پلیت مخصوص حاوی گلیسرین قرار داده و با استفاده از میکروسکوپ دو چشمی در شرایطی که نور از بالا تابیده شده و زمینه آن مشکی بود، تعیین سن انجام گرفت (Chilton et al., 1982).

با استفاده از رابطه نمایی $W = aFL^b$ ارتباط بین طول و وزن بدست آمد (Sparre & Venema, 1992) که در این رابطه W ، وزن ماهی برحسب گرم و L طول چنگالی برحسب میلیمتر، a ضریب ثابت و b شیب منحنی می‌باشد (Bagenal, 1978).

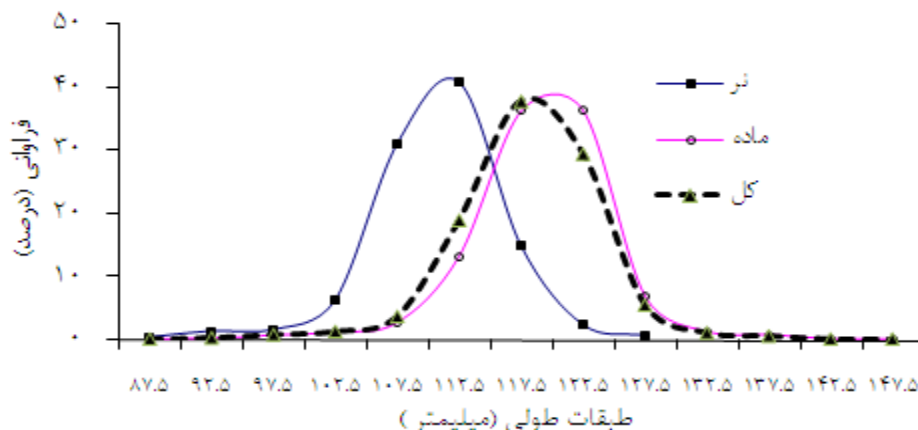
برای محاسبه طول در ۵۰ درصد بلوغ (Lm_{50}) از فرمول نمایی زیر استفاده شد:

که در آن F: همآوری مطلق، n: تعداد تخمک در نمونه، G: وزن گناده (گرم) و g: وزن نمونه گناده (گرم) می‌باشد. برای محاسبه هم‌آوری نسبی نسبت به طول و وزن، مقدار هم‌آوری مطلق در واحد طول و وزن محاسبه گردید (Biswass, 1993).

برای تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری شده از بسته‌های نرم‌افزاری EXCEL، SPSS، FISAT و استفاده شد و برای تعیین معنی‌دار بودن اختلاف تعداد ماهیان جنس نر و ماده در هر ماه از آزمون مربع کای با حدود اطمینان ۹۵ درصد استفاده شد (Sparre et al., 1989).

نتایج

میانگین ($\pm$ انحراف معیار) طول چنگالی ماهی کیلکای آنچوی در مجموع نر و ماده (کل نمونه‌ها) $118 \pm 5/9$ میلی‌متر، حداقل و حداکثر طول چنگالی $87/5$ و $147/5$ میلی‌متر بوده است ($n=1264$) و $86/4$ درصد فراوانی طولی به گروه‌های طولی $112/5-122/5$ میلی‌متر تعلق داشت. فراوانی نسبی ماهیان با طول کمتر از $102/5$ میلی‌متر و بیشتر از $127/5$ میلی‌متر ناچیز بوده است. این مقادیر برای جنس ماده بترتیب $119 \pm 5/9$ میلی‌متر، حداقل و حداکثر طول چنگالی $87/5$ و $147/5$ میلی‌متر ($n=855$) و برای جنس نر بترتیب $115/7 \pm 5/6$ میلی‌متر، حداقل و حداکثر طول چنگالی $93/5$ و $132/5$ بوده است ($n=409$). دامنه طولی ماهیان نر محدودتر از ماهیان ماده بوده و بیشترین فراوانی به گروه طولی $112/5-122/5$ میلی‌متر تعلق داشت ($86/7$ درصد) (نمودار ۱).

نمودار ۱: فراوانی طول چنگالی کل نمونه‌های کیلکای آنچوی به تفکیک جنس در آبهای ایرانی دریای خزر

$$P = \frac{1}{1 + \exp(-(a+bL))}$$

که در این فرمول P: نسبت ماده‌های بالغ جنسی (ماده‌های تخم‌دار که در مراحل ۳، ۴ و ۵ رسیدگی جنسی بودند)، L: طول و a, b: پارامترهای این رابطه هستند. نسبت ماده‌های بالغ براساس تعداد ماده‌های تخم‌دار برای هر طبقه طولی محاسبه شد و یک منحنی لجستیک برای نسبت ماده‌های بالغ و طول براساس برآزش داده شد. پارامترهای a, b توسط آنالیز رگرسیون متغیرهای L و P پس از تصحیح نمودن نسبت، برآورد شد. آنگاه طول در ۵۰ درصد بلوغ جنسی (L_{m50}) از نسبت $\frac{a}{b}$ محاسبه شد (King, 1995).

برای محاسبه شاخص گنادی (GSI) از رابطه زیر استفاده گردید (Bagenal, 1978):

$$\text{شاخص گنادی} = \frac{W}{W} \times 100 = \text{GSI}$$

که در آن W: وزن گناده (گرم) و W: وزن بدن (گرم) می‌باشد. برای تعیین هم‌آوری مطلق از روش وزنی استفاده شد و از گناده‌های ماده در مرحله ۴ رسیدگی جنسی از سه قسمت قدامی، میانی و خلفی حدود $0/2$ گرم نمونه تهیه شده و در فرمالین ۴ درصد تثبیت گردید و پس از شمارش تخمکها از رابطه زیر استفاده شد (Snyder, 1984):

$$F = \frac{nG}{g}$$

جمعیت کیلکای آنچوی در سال ۱۳۸۵ از ۶ گروه سنی ۲ تا ۷ تشکیل شده است و ماهیان با گروه سنی ۴ و ۵ سال بزرگترین گروه سنی را تشکیل داده و ۶۷/۵ درصد از صید را شامل می‌شدند (نمودار ۲). میانگین ($\pm$ انحراف معیار) سن در نرها $4/5 \pm 0/99$ سال و حداقل و حداکثر آن بترتیب ۲ و ۷ سال مشاهده گردید ($n=79$) میانگین ($\pm$ انحراف معیار) سن در ماده‌ها $4/7 \pm 1/3$ سال و حداقل و حداکثر آن بترتیب ۲ و ۷ سال بوده است ($n=235$). نوسانات ماهانه میانگین ($\pm$ انحراف معیار) سن در این گونه نشان داد که حداقل میانگین سن در ماههای تیر و آذر ماه ($4/2$ سال) و حداکثر سن در اسفند ماه بوده است ($4/8$ سال) (نمودار ۳).

میانگین ($\pm$ انحراف معیار) وزن این ماهی $11 \pm 1/7$ گرم، حداقل وزن $5/3$ گرم و حداکثر $26/4$ گرم بوده است ($n=1264$) و $89/9$ درصد فراوانی وزنی به گروههای وزنی $9/3-13/6$ گرم تعلق داشت. میانگین ($\pm$ انحراف معیار) وزن کل برای جنس نر $10/6 \pm 1/3$ گرم و برای جنس ماده $11/2 \pm 1/7$ گرم بود.

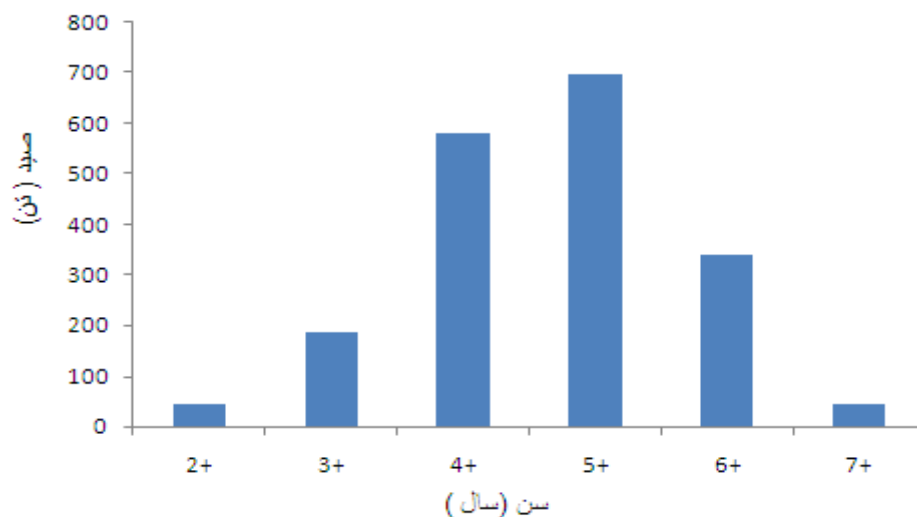
ضریب همبستگی (رابطه طول و وزن کل) جنسهای نر و ماده با هم، ۸۱ درصد و مقادیر a و b بترتیب $0/000127$ و $2/3820$ محاسبه شد. بین طول چنگالی و وزن این ماهی معادله‌نمایی به شرح زیر می‌باشد.

$$R^2 = 0/82, b=2/51, SE=0/065, W=0/000127 FL^{2/3820}$$

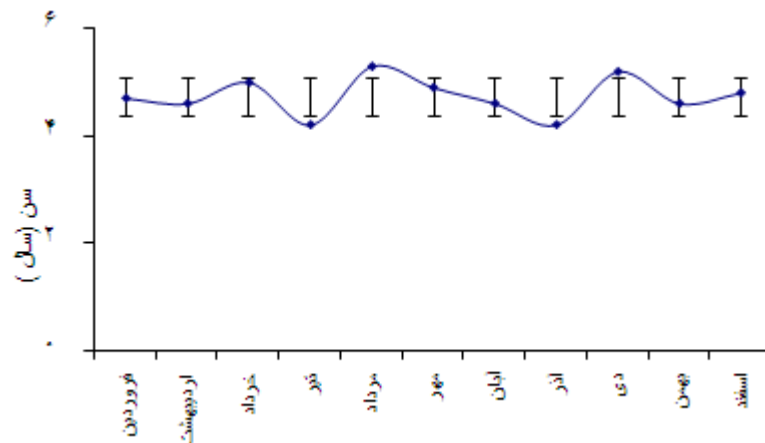
در مقادیر b محاسبه شده برای جنس های نر و ماده اختلاف معنی دار مشاهده گردید ($P < 0/001$) (جدول ۱).

جدول ۱: رابطه طول چنگالی و وزن کل کیلکای آنچوی در آبهای ایرانی دریای خزر

جنسیت	a	b	r ²	تعداد نمونه
ماده	۰/۰۰۰۱۱۵	۲/۳۹۴۲	۰/۸۷۱۳	۸۵۵
نر	۰/۰۰۰۱۲۴	۲/۳۶۳۰	۰/۷۵۹۸	۴۰۹
نر و ماده	۰/۰۰۰۱۲۷	۲/۳۸۲۰	۰/۸۱۷۱	۱۲۶۴

نمودار ۲: میزان صید برحسب سن کیلکای آنچوی در آبهای ایرانی دریای خزر

نمودار ۳: نوسانات ماهانه میانگین سن کیلکای آنچوی در آبهای ایرانی دریای خزر (بارها نشان‌دهنده اختلاف معیار هستند)

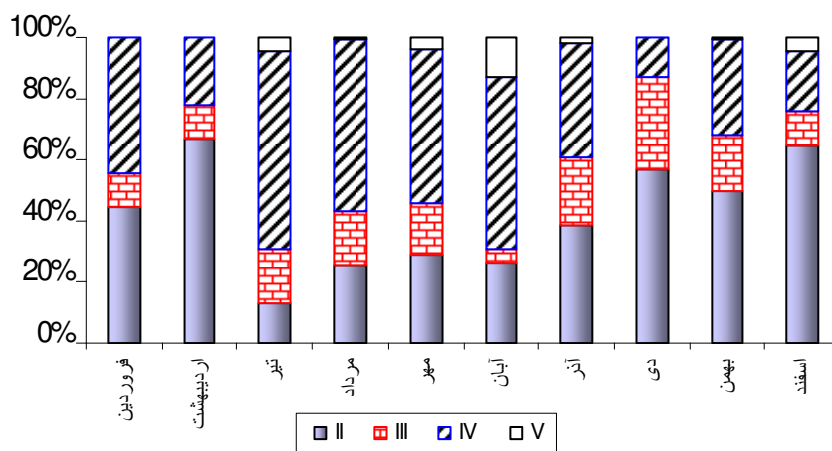
ماهیان ماده یا در حال تخم‌ریزی) در ماههای فروردین و اردیبهشت قابل توجه بود (بترتیب ۵۵/۶ و ۳۳/۳ درصد) ولی از تیر ماه افزایش بیشتری داشتند که تا آخر آبان ماه ادامه داشت. بیشترین ماهیان آماده برای تخم‌ریزی در ماههای تیر و آبان (۶۹/۶ درصد) مشاهده شدند. در ماههای دی، بهمن و اسفند فراوانی نسبی مرحله II رسیدگی جنسی بین ۶۵-۵۰ درصد متغیر بود (نمودار ۴).

از ۱۲۶۴ عدد ماهی کیلکای آنچوی که در کل سواحل ایران تعیین جنسیت شدند ۳۲/۴ در صد (۴۰۹ عدد) ماهی نر و ۶۷/۶ درصد (۸۵۵ عدد) ماده بودند. نسبت جنسی نر:ماده در مجموع ۲/۱:۱ بدست آمد که ماده‌ها غالب بودند $\chi^2=157/37$ $df=1$, $P<0.05$. همچنین بررسی نسبت‌های جنسی در ماههای مختلف بیانگر اختلاف معنی‌دار در ماههای مرداد، مهر، آذر، دی، بهمن و اسفند می‌باشد (جدول ۲).

بررسی مراحل رسیدگی جنسی در ماههای مختلف سال ۱۳۸۵ نشان داد که فراوانی مراحل IV و V رسیدگی جنسی

جدول ۲: نسبت‌های جنسی ماهی کیلکای آنچوی به تفکیک ماه در آبهای ایرانی دریای خزر

ماه	تعداد نر	تعداد ماده	تعداد کل	نر: ماده	df	χ^2	P
فروردین	۴	۴	۸	۱:۱	۱	۰/۰۰۰	۱
اردیبهشت	۲	۴	۶	۲:۱	۱	۰/۶۷	۰/۴۱۴
تیر	۶۱	۴۶	۱۰۷	۰/۸:۱	۱	۲/۱۰	۰/۱۴۷
مرداد	۶۲	۱۰۵	۱۶۷	۱/۷:۱	۱	۱۱/۰۷	۰/۰۰۱
مهر	۱۲۳	۱۶۴	۲۸۷	۱/۳:۱	۱	۵/۸۵	۰/۰۱۶
آبان	۱۷	۲۳	۴۰	۱/۴:۱	۱	۰/۹۰۰	۰/۳۴۳
آذر	۴۴	۱۵۸	۲۰۲	۳/۶:۱	۱	۶۴/۳۳	۰/۰۰۰
دی	۵۲	۹۸	۱۵۰	۱/۹:۱	۱	۱۴/۱۰	۰/۰۰۰
بهمن	۳۹	۲۱۰	۲۴۹	۵/۴:۱	۱	۱۱۷/۴	۰/۰۰۰
اسفند	۵	۴۳	۴۸	۸/۶:۱	۱	۳۰/۰۸	۰/۰۰۰

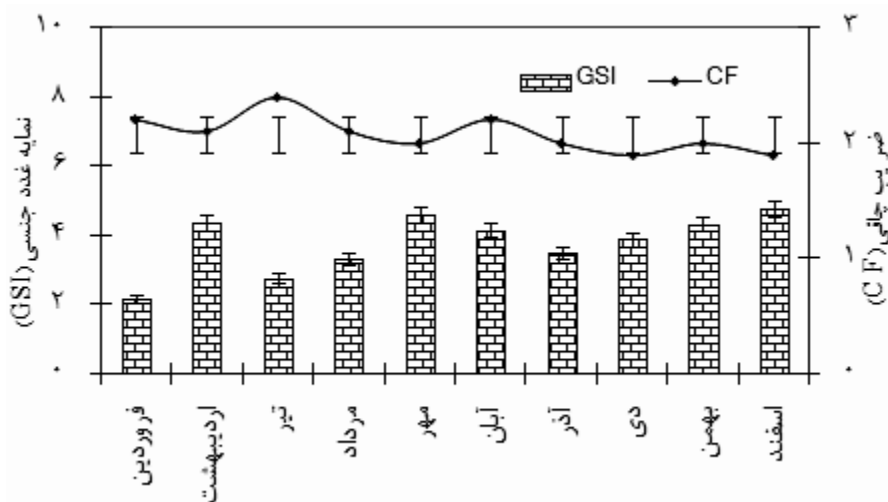

نمودار ۴: مراحل مختلف رسیدگی جنسی ماهیان ماده کیلکای آنچوی در آبهای ایرانی دریای خزر

میانگین شاخص گنادو سوماتیک (GSI) ماهیان ماده در ماههای مختلف با یکدیگر تفاوت معنی‌دار آماری نداشته است ($P=0/162$; $F=1/569$; $df=9$ و 89).

ضریب چاقی ($\pm$ انحراف معیار) کیلکای آنچوی در دو جنس نر و ماده $2/2 \pm 0/18$ ($n=1264$) در سال ۱۳۸۵ برآورد شد. در مقادیر ضریب چاقی محاسبه شده برای جنس‌های نر و ماده اختلاف معنی‌داری مشاهده نگردید ($P<0.001$).

تغییرات ماهانه شاخص گنادو سوماتیک جنس ماده این ماهی (GSI) و ضریب چاقی در نمودار ۵ آورده شده است. بیشترین مقدار ($\pm$ انحراف معیار) شاخص گنادوسوماتیک ماهیان ماده در ماههای اردیبهشت $4/4 \pm 0/3$ ، مهر $4/6 \pm 0/4$ و اسفند $4/8 \pm 0/5$ مشاهده شد. در بررسی روند تغییرات شاخص گنادی جنس ماده به تفکیک ماهانه، کاهش مقدار این شاخص در ماههای فروردین، تیر و آذر مشاهده شد و از آذر ماه به بعد مجدداً افزایش داشت. نتایج آنالیز واریانس نشان می‌دهد که

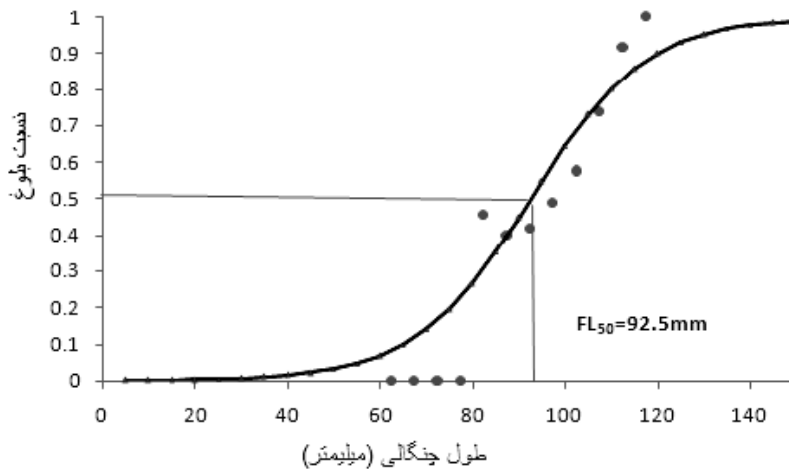

نمودار ۵: تغییرات ماهانه نمایه غدد جنسی و ضریب چاقی کیلکای آنچوی در آبهای ایرانی دریای خزر

میانگین طول چنگالی و وزن ماده‌های تخم‌دار کیلکای آنچوی بترتیب برابر $119/7 \pm 5/6$ ، $11/9 \pm 1/4$ ($n=30$)، حداقل و حداکثر طول چنگالی ۱۰۰ و ۱۲۸ میلی‌متر، حداقل و حداکثر وزن ۷/۹ و ۱۴/۷ گرم بوده است.

هم‌آوری مطلق برای ۳۰ گناده ماده کیلکای آنچوی در مراحل ۴ رسیدگی جنسی محاسبه شد. میانگین ($\pm$ انحراف معیار) هم‌آوری مطلق 12625 ± 5533 عدد تخم، حداقل و حداکثر هم‌آوری مطلق نیز به ترتیب ۶۸۵۳ و ۲۶۷۹۶ عدد تخم می‌باشد.

براساس روش ۶ مرحله‌ای رسیدگی جنسی، ماهیانی که در مراحل ۳ به بالا قرار دارند بالغ محسوب می‌شوند. در نمودار ۶ نقطه ۰/۵ روی محور Y با قطع شکل، مشخص کننده طول چنگالی ۹۲/۵ میلی‌متر روی محور X است. بنابراین ۵۰ درصد از نمونه‌های کیلکای آنچوی با طول چنگالی ۹۲/۵ میلی‌متر سن بلوغ را پشت سر گذاشتند.

نمودار ۶: طول در ۵۰ درصد بلوغ کیلکای آنچوی در آبهای ایرانی دریای خزر

نتایج آنالیز واریانس نشان می‌دهد که میانگین هم‌آوری در ماههای مختلف در ماده‌های تخم‌دار با یکدیگر تفاوت معنی‌داری داشته است ($F=26/167$ ؛ $P<0.01$ ؛ $df=4$ و 25)

آزمون دو به دو میانگین‌ها نیز نشان می‌دهد که بین میانگین هم‌آوری مهر ماه با ماههای آذر، دی و بهمن اختلاف معنی‌داری وجود دارد ($P<0.01$) اما بین ماههای مهر و اسفند تفاوت معنی‌داری وجود ندارد ($P>0.05$).

همچنین براساس آزمون مقایسه چند دامنه دانکن، ۳ گروه غیرهمگن بین میانگین هم‌آوری در ماههای مختلف وجود دارد. نتایج آنالیز واریانس میانگین هم‌آوری براساس سن ماهی اختلاف معنی‌داری را نشان نمی‌دهد ($F=3/530$ ؛ $P>0.05$ ؛ $df=3$ و 13).

میانگین هم‌آوری نسبی نسبت به وزن کل کیلکای آنچوی 1055 ± 432 عدد تخم، حداقل و حداکثر هم‌آوری نسبی بترتیب ۵۹۸ و ۲۱۶۱ عدد تخم محاسبه شد.

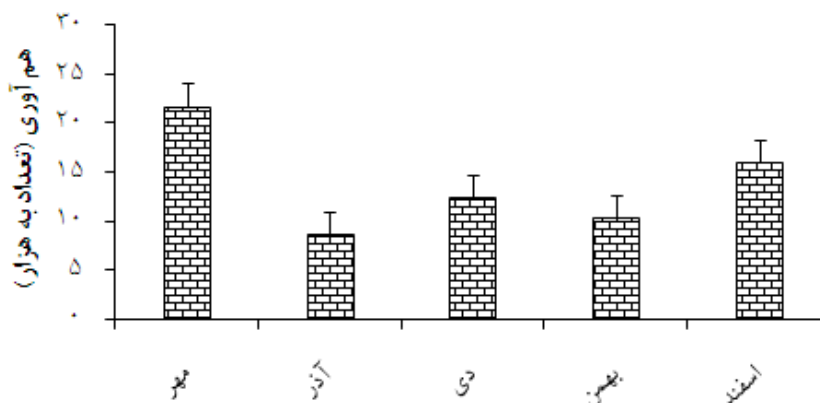
براساس نتایج بدست آمده رابطه بین هم‌آوری مطلق و وزن تخمدان یک رابطه توانی می‌باشد که به شرح زیر محاسبه شد.

$$F = 17139 \text{ WG}^{1/1038}, n=30, R^2=0/57$$

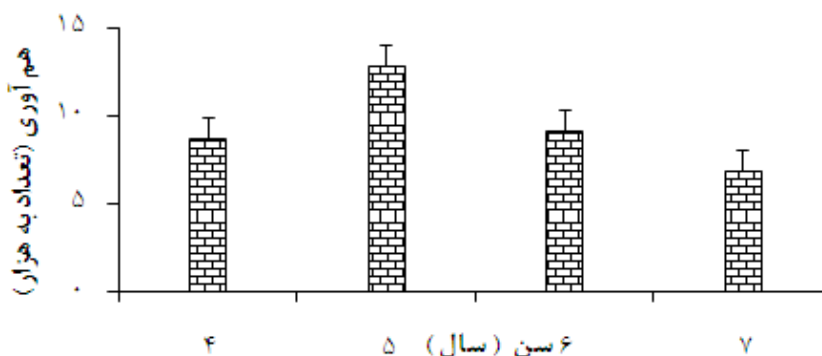
F هم‌آوری و WG وزن تخمدان می‌باشد.

تغییرات ماهانه میانگین ($\pm$ انحراف معیار) هم‌آوری کیلکای آنچوی نشان می‌دهد که حداکثر آن در مهر ماه (۲۱۷۰۷ عدد تخم) و حداقل آن در آذر ماه (۸۶۳۴ عدد تخم) می‌باشد (نمودار ۷).

بررسی میزان هم‌آوری براساس سن نشان می‌دهد که این ماهی بیشترین هم‌آوری را در ۵ سالگی (۱۲۸۲۵ عدد تخم) دارا می‌باشد (نمودار ۸).

نمودار ۷: تغییرات ماهانه میانگین (± انحراف معیار) هم‌آوری کیلکای آنچوی در آبهای ایرانی دریای خزر

نمودار ۸: میزان هم‌آوری کیلکای آنچوی براساس سن در آبهای ایرانی دریای خزر

بحث

میانگین (± انحراف معیار) $118 \pm 5/9$ میلی‌متر قرار داشته و ماهیان با طول چنگالی $122/5-112/5$ میلی‌متر با فراوانی $86/4$ درصد جمعیت غالب را تشکیل داده‌اند. به عبارتی فراوانی ماهیان بزرگتر در صید افزایش یافته است و محدوده طبقات طولی به سمت راست نمودار توزیع فراوانی طولی میل کرده است (نمودار ۱). مطابق طول، توزیع فراوانی سن نیز دچار تغییرات شدیدی شده است. در سال 1379 ماهیان 2 ساله بیشترین فراوانی را ($48/2$ درصد) داشتند. بعد از ورود شانه‌دار در سالهای 1380 تا 1382 ، ماهیان 3 ساله بیشترین گروه را با فراوانی 55 درصد و در سال 1383 نیز 4 ساله‌ها در صید غالب بودند ($42/5$ درصد) (Fazli et al., 2007a). در سالهای $83-1381$ فراوانی ماهیان جوانتر و مسن‌تر به شدت کاهش یافته و تقریباً ناچیز بود به عبارتی دامنه سنی در صید محدودتر شده و فشار صید روی فقط دو گروه سنی 3 و 4 سال بوده است (فضلی و همکاران، 1386).

دامنه طول چنگالی کیلکای آنچوی در دریای خزر، سواحل آذربایجان، در سالهای $2004-1995$ بین 63 تا 130 با میانگین 100 میلی‌متر و بیشترین فراوانی (بیش از 80 درصد صید) بین $110-95$ میلی‌متر قرار داشت (Mamedov, 2006). در مطالعه‌ای مشابه از نظر دوره زمانی، که در سواحل ایرانی دریای خزر انجام شد گستره دامنه طولی بین 40 تا 140 با میانگین $94 \pm 9/5$ میلی‌متر بوده است (Fazli et al., 2007a). این مقایسه نشان می‌دهد ماهیان آنچوی در آبهای ایرانی دریای خزر از اندازه‌ای به مراتب کوچکتر برخوردار بودند. در سال 1382 و 1383 ماهیان بزرگتر بترتیب با میانگین $100/4$ و 105 میلی‌متر دارای فراوانی نسبی بیشتری در مقایسه با سالهای قبل بودند و بیشترین فراوانی طول چنگالی را گروه‌های طولی $110-95$ میلی‌متر دارا بود (فضلی و همکاران، 1385). در این پژوهش دامنه طول چنگالی در محدوده $147/5-87/5$ میلی‌متر با

دسامبر (دی ماه) در خزر جنوبی و مرکزی در مناطقی از دریا با عمق بیشتر از ۲۰-۱۰ متر مشاهده می‌شود و توده اصلی جمعیت این ماهی در پائیز تخم‌ریزی می‌کند. در مطالعاتی که در حوزه جنوبی دریای خزر، سواحل ایران، طی سالهای ۷۳ تا ۷۶ انجام شد مشخص گردید که ۸۰-۷۰ درصد جمعیت کیلکای آنچوی در پائیز و بقیه (حدود ۲۰ درصد) در فصل بهار تخم‌ریزی می‌کنند (پورغلام و همکاران، ۱۳۷۵؛ فضلی و بشارت، ۱۳۷۷). فضلی و همکاران (۱۳۸۶) گزارش نمودند که فراوانی ماهیان در مراحل IV و V رسیدگی جنسی در فصل بهار و زمستان بترتیب ۱۰ و ۵ درصد بوده است. در این تحقیق بسط و گسترش دوره تخم‌ریزی این گونه را در طول سال نشان می‌دهد بطوریکه فراوانی ماهیان آماده یا در حال تخم‌ریزی که در مراحل IV و V رسیدگی جنسی بودند در فصل بهار و زمستان بیش از ۴۰ درصد بود. این می‌تواند بدلیل تغذیه فعال جهت توسعه و رشد گندها در فصل پائیز و بدنال آن سوق یافتن و گسترش دوره تولید مثلی از پائیز به زمستان بیان کرد. روحی و همکاران (۱۳۸۶) گزارش کردند که بیشترین میزان تراکم زئوپلانکتون در سواحل جنوبی دریای خزر در فصل بهار و پائیز بترتیب ۱۱۴۹۷ و ۱۱۳۲۱ عدد در هر مترمکعب بوده است که با اطلاعات بدست آمده در تحقیق حاضر مطابقت دارد.

با مروری بر مطالعات انجام شده در آبهای ایرانی دریای خزر مشاهده می‌شود که همواره تعداد ماهیان ماده بیش از ماهیان نر بوده است (جدول ۳). نسبت جنسی نر: ماده در بخش میانی دریای خزر (سواحل آذربایجان) نیز ۱: ۱/۸ گزارش شد که نزدیک به نسبت محاسبه شده در این پژوهش می‌باشد. غالبیت ماده‌ها ممکن است وابسته به جدایی جنسها در طول سال ناشی از اختلاف در سن، اندازه بلوغ و اختلاف بین جنسها از نظر مرگ و میر باشد (Del-Zarka & El-Sedfy, 1970).

براساس نتایج این تحقیق در سال ۱۳۸۵ دامنه سنی ماهی کیلکای آنچوی شامل ۶ گروه سنی از ۲ تا ۷ سال تشکیل شده است. عبارتی محدودیت دامنه سنی همچنان ادامه داشته و فراوانی ماهیان مسن تر افزایش و بالعکس فراوانی ماهیان جوان (کمتر از ۲ سال) که ذخایر تجاری این ماهیان را در سالهای آتی تشکیل می‌دهند به صفر رسیده و فشار صید روی دو گروه سنی ۴ و ۵ سال بوده است (نمودار ۳). در سواحل آذربایجان نیز در چند سال اخیر پدیده مشابه رخ داده، فراوانی ماهیان جوان کیلکای آنچوی بسیار کم و در حدود ۰/۶ - ۰/۲ درصد صید بوده (به همین دلیل قادر به بازسازی ذخایر نبوده)، دامنه طولی، وزنی و سن کیلکای آنچوی نسبت به سالهای گذشته محدودتر شده و فراوانی ماهیان مسن افزایش یافته است این مسئله ممکن است به خاطر فشار صیادی بر این گونه باشد (Mamedov, 2006).

بروز این شرایط در برآورد طول بلوغ جنسی (L_{m50}) تاثیر گذار بوده است. طول بلوغ جنسی در مطالعه پور غلام و همکاران (۱۳۷۵) که صید کیلکا روزانه و با تور ترال میان آبی انجام گرفت ۹۰ میلیمتر برآورد شد. اما در تحقیقی که در سالهای ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۴ صید کیلکا شبانه و توسط تور قیفی و نور زیر آبی در سواحل ایران انجام گرفت طول بلوغ جنسی، ۸۴/۵ میلیمتر محاسبه شد (Fazli et al., 2007a). در پژوهش حاضر که از نظر روش انجام کار مشابهت با تحقیق اخیر دارد این میزان معادل ۹۲/۵ میلیمتر بوده است. بنظر می‌رسد حذف ماهیان جوان بدلیل فشار صیادی و تغییرات شرایط زیست‌محیطی بواسطه هجوم شانهدار به دریای خزر در افزایش اندازه این شاخص، تاثیرگذار بوده است.

طبق گزارش Prikhod'ko و همکاران (۱۹۸۱) تخم‌ریزی کیلکای آنچوی از ماه می (اواسط اردیبهشت ماه) آغاز شده و تا

جدول ۳: نسبت جنسی نر: ماده کیلکای آنچوی به تفکیک سال در اکوسیستم دریای خزر

منطقه	سال	نسبت جنسی نر: ماده	منابع
سواحل ایران	۱۳۷۵	۱: ۲/۱	فضلی و همکاران، ۱۳۸۲
سواحل ایران	۱۳۸۰	۱: ۱/۲	فضلی و همکاران، ۱۳۸۳
سواحل آذربایجان	۲۰۰۶	۱: ۱/۸	Mamedov, 2006
سواحل ایران	۲۰۰۷	۱: ۱/۳	Fazli et al., 2007
سواحل ایران	۱۳۸۹	۱: ۲/۱	جانپاز و همکاران، ۱۳۸۹
سواحل مازندران	۲۰۱۰	۱: ۲	Karimzadeh et al., 2010
سواحل ایران	۱۳۸۵	۱: ۲/۱	تحقیق حاضر

در یک جمع بندی کلی با توجه به نتایج بدست آمده در این پژوهش و مروری بر مطالعات انجام شده در سالهای گذشته، فراوانی مولدین آماده تخم‌ریزی کیلکای آنچوی بویژه در سنین پایین به شدت کاهش یافته است که به احتمال قوی در اثر گسترش شانه‌دار در دریای خزر می‌اشد. از آنجا که تنها راه بازسازی ذخایر گونه آنچوی تکثیر طبیعی می‌باشد و تاکنون نیز در خصوص ایجاد شرایط لازم چاره‌اندیشی نشده است، بنابراین پیشنهاد می‌شود علاوه بر ممنوعیت صید در دو مقطع زمانی بهار (اردیبهشت و خرداد) و پاییز (مهر و آبان)، مطالعات جامع مربوط به شانه‌دار مهاجم و همچنین راههای مبارزه بیولوژیک و کنترل آن از طریق مختلف و با جدیت کامل ادامه یابد و با همکاری کشورهای همجوار در کل دریای خزر مطالعه‌ای در خصوص میزان ذخایر و پراکنش آن انجام و سپس تصمیمات واحدی اخذ و اعمال شود.

منابع

پورغلام، ر.؛ سدوف، و.؛ یرملچف، ا.؛ بشارت ک. و فضلی ح.، ۱۳۷۵. ارزیابی ذخایر کیلکا ماهیان به روش هیدروآکو ستیک. مرکز تحقیقات شیلاتی استان مازندران، ۱۲۵ صفحه.

جانباز، ع.ا.؛ کر، د.؛ مقیم، م.؛ افرایمی، م.ع.؛ عبدالملکی، ش.؛ دریانبرد، غ.؛ باقری، س.؛ نهرور، م.؛ راستین، ر. و رستمیان، م.ت.، ۱۳۸۹. بررسی خصوصیات زیستی کیلکا ماهیان (سن، رشد و تغذیه و تولید مثل) در حوزه جنوبی دریای خزر. موسسه تحقیقات شیلات ایران، پژوهشکده اکولوژی دریای خزر. ۹۰ صفحه.

روحی، ا.؛ هاشمیان، ع.؛ نادری، م.؛ روشن طبری، م.؛ مقیم، م.؛ سلمانی، ع.؛ افرائی، م. و نصرالله‌زاده، ح.، ۱۳۸۶. بررسی جامع اکولوژیک امکان کنترل جمعیت شانه‌دار مهاجم دریای خزر، بررسی پراکنش و فراوانی شانه‌دار در سواحل ایرانی دریای خزر. موسسه تحقیقات شیلات ایران، ۵۰ صفحه.

Bagenal T.B., 1978. Methods of assessment of fish production in fresh waters. Blackwell Scientific Publication, 1.

Ben-Yami M., 1976. Fishing with light. FAO of the United Nations, Fishing News Books.

در این تحقیق میانگین ($\pm$ انحراف معیار) هم‌آوری مطلق کیلکای آنچوی 12625 ± 5533 عدد تخم برآورد شده است. هم‌آوری مطلق این گونه در سواحل آذربایجان ۳۵۸۷۶ تخم بوده (Mamedov, 2006) که بین سالهای ۲۰۰۴-۱۹۹۵ مورد مطالعه قرار گرفته است. هم‌آوری مطلق به اندازه ماهی بستگی دارد (هوستلند، ۱۹۸۵) و همانطور که اشاره شد ماهیان آنچوی در آبهای ایرانی دریای خزر از اندازه‌های به مراتب کوچکتر از ماهیان موجود در سواحل آذربایجان برخوردار بوده‌اند. علاوه اختلاف موجود در ارقام اخیر و نتایج این تحقیق می‌تواند ناشی از تفاوت مناطق جغرافیایی نمونه‌برداری و تغییر وضعیت جمعیت در فاصله زمانی دو تحقیق باشد. از طرفی هم‌آوری مطلق برآورد شده توسط (Mamedov, 2006) بسیار نزدیک به میزان برآورد شده توسط (Sedov & Paritskiy, 2001) یعنی ۳۸۴۰۰ تخم بوده است. بنابراین واضح است که نمیتوان عدم بازسازی و ورود ماهیان جوان (Recruitment) را به کاهش تولیدات تخم نسبت داد، چرا که طی بررسی جمعیت کیلکای آنچوی در تابستان ۲۰۰۳، تعداد زیادی لارو کیلکای آنچوی توسط تور مخروطی در سواحل آذربایجان صید شدند اما متأسفانه این میزان در سال ۲۰۰۴ بسیار کاهش یافت. یکی از دلایل ممکن است ناشی از گسترش و فشار شکارچی آنچوی *Mnemiopsis leidyi* بوده، یعنی گونه‌ای شانه‌دار که از تخمها و لارو ماهی تغذیه نموده و در رقابت غذایی با آن نیز می‌باشد (Mamedov, 2006). مطالعاتی مشابه در سواحل ایرانی دریای خزر این نتایج را تایید می‌کند. براساس این مطالعه بوم شانه‌دار دارای توالی فصلی طی سال بوده، در فصل تابستان و اوائل پاییز بیشترین میزان فراوانی از این گونه در آبهای ایران مشاهده شد و از آنجا که این گونه دارای قابلیت تولید مثلی بالایی بوده و ظرف مدت ۱۳ روز به سن بلوغ و تکثیر می‌رسد بنابراین دارای سرعت رشد بالا و نرخ تغذیه‌ای بسیار زیاد دارد (روحی و همکاران، ۱۳۸۶). بنابراین دوره اصلی تخم‌ریزی شانه‌دار و بلوغ آن همزمان با تخم‌ریزی ماهی آنچوی در سواحل ایران می‌باشد که می‌تواند هم از تخم و لارو این ماهی تغذیه نموده و هم رقیب غذایی آن بواسطه تغذیه از زئوپلانکتونها باشد. این همزمانی و بروز تراکم نسبتاً بالایی از شانه‌دار در فصول تخم‌ریزی ماهی آنچوی و اثرات مخرب آن در کاهش سریع زیتوده زئوپلانکتونها در دریای سیاه نیز مشاهده شد (Mutla, 1999; Kideys & Romanova, 2001).

- Biswas S.P., 1993.** Manual of methods in fish biology. Printed in India. Pp.65-77.
- Chilton D.E. and Richard J.B., 1982.** Age determination methods for fishes studied by the Groundfish program at the Pacific Biological Station. Canadian Special Publication of Fisheries Science and Aquatic. 60:102P.
- Del-Zarka S.E. and EL-sedfy H.M., 1970.** The biology and fishery of *Mugil saliens* (Risso) in Lake Quarium. Bulletin of Institute of Oceanography and Fisheries, 1:3-26.
- Fazli H. and Besharat K., 1998.** Kilka stock assessment using hydro-acoustic method and commercial catch monitoring, 1997–1998. final report. Caspian Sea Fisheries Research Center, Sari. 105P. (in Persian).
- Fazli H., Zhang C.I., Hay D.E., Lee C.W., Janbaz A.A. and Borani M.S., 2007a.** Population ecological parameters and biomass of anchovy kilka (*Clupeonella engrauliformis*) in the Caspian Sea. Fisheries Science, 73:285-294.
- Karimzadeh G., Gabrielyan B. and Fazli H., 2010.** Population dynamics and biological characteristic of kilka species (Pisces: Clupeidae) in the southeastern coast of the Caspian Sea. Iranian Journal of Fisheries Sciences, 9(3)422-443.
- Kideys A.E. and Romanova Z., 2001.** Distribution of gelatinous macro zooplankton in the southern Black Sea during 1996-1999. Marine Biology, 139:535-547.
- King M., 1995.** Fisheries biology, assessment and management. Fishing News Book, 342P.
- Mamedov E.V., 2006.** The biology and abundance of kilka (*Clupeonella* spp.) along the coast of Azerbaijan, Caspian Sea. ICES Journal of Marine Science, 63:1665–1673.
- Mutlu E., 1999.** Distribution and abundance of ctenophores, and their zooplankton food in the Black Sea. II. *Mnemiopsis leidyi*. Marine Biology, 135:603-613.
- Prikhod'ko B.I., 1975.** Kilka of the Caspian Sea and their abundance. Trudy VNIRO, 108:144-153.
- Prikhod'ko B.I., 1981.** Ecological features of the Caspian Kilka (*Clupeonella*). Scripta Publishing Co., pp.27–35.
- Sedov S.I. and Paritsky YU.A., 2001.** Biology and fisheries of marine fish. In: The state of commercial objects stocks in the Caspian and their use, CaspNIRKh Publishing, Astrakhan, 409P.
- Sedov S.I., and Rchagova T.L., 1983.** Morphological characteristics of anchovy Kilka, *Clupeonella engrauliformis* (Clupeidae), in winter and spring. Journal of Ichthyology, 23(3):140-143.
- Snyder D.E., 1984.** Fish eggs and larve. In: (L.A. Nielsen *et al.* eds.), Fisheries techniques. American Fisheries Society, Bethesda, Maryland, USA. pp.165-198.
- Sparre P., Ursin E., and Venema S.C., 1989.** Introduction to tropical fish stock assessment, FAO Fisheries Technical Paper, Rome, Italy.392P.
- Sparre D. and Venema S.C., 1992.** Introduction to tropical fish stock assessment. Part 1 manual. FAO Fisheries Technical Publication. (306.1) 1: 376P.

**Reproduction, sexual maturity and fecundity of anchovy kilka
(*Clupeonella engrauliformis* Svetovidov 1941)
in Iranian waters of the Caspian Sea**

**Janbaz A.A.*⁽¹⁾; Fazli H.⁽²⁾; Pourgholam R.⁽³⁾; Afraei Bandpei M.A.⁽⁴⁾;
Nasrollahzadeh Saravi H.⁽⁵⁾ and Abdolmaleki SH.⁽⁶⁾**

aliasgharjanbaz@yahoo.com

1,2,3,4&5-Caspian Sea Ecology Research Center, P.O.Box: 961 Sari, Iran

2- Inland Waters Aquaculture Research Center, P.O.Box: 66 Bandar Anzali, Iran

Received: November 2011

Accepted: February 2011

Keywords: Fishing management, Stock assessment, Anchovy kilka, Caspian Sea

Abstract

Reproduction period, spawning peak and sexual maturity in anchovy kilka were investigated during the year 2006 for sustainable yield assessment in Iranian waters of the Caspian Sea. The mean fork length, total weight and age were 118 ± 5.9 mm, 11 ± 1.7 g and 4.6 ± 1.2 year, respectively. Mean ($\pm$ SD) absolute fecundity was 12625 ± 5533 ovules. More than 50 percent of the fish specimens matured when their length exceeded 92.5mm. The results showed that reproduction of anchovy kilka occurred in autumn, and spawning occurred throughout the year and especially in winter. The length and age ranges were found to be shortened compared to the past years with many older fish and less younger ones (< 2 years) in the catch which sharply decreased recruitment. This phenomenon is thought to be due to overfishing synchronized with invasion of *M. leidy* pushing kilka to spawn in winter, which all cause collapse of anchovy kilka stocks in the Caspian Sea. We postulate that anchovy kilka has adopted the strategy of spawning year round to mitigate the negative effects of overfishing and invasion of *M. leidy*.

---

*Corresponding author